

Egy magyar filozófiai forradalom tragédiája.

I.

A mult század második negyede csodálatos korszak volt a magyar életben. Valami határtalan életerő mutatkozik, bárhová nézünk, a nemzet életében. Mintha egy csapásra akarta volna pótolni a magyar mindazt, amit hosszú századok harca, küzdelme közben kényszerűen mulasztott. Csodálatos alkotó, teremtő korszak! A zajló politikai élet, a gazdasági törekvés elevensége, a gazdasági élet fejlődése, erős üteme csak vetülete és következménye annak a zibongásnak, forrongásnak, amely akkor a magyar lélekben forrott. Az irodalomban szinte gombamódra állanak elő a nagyok, a magyar szellem, a magyar irodalom legjobbjai. Mozgásban, forrongásban az egész tudományos élet, hogy aztán végre a 30-as évek beköszöntésével mozogni, forrongani kezdjen a magyar honban legelfelejtettebb tudomány, a filozófia is.

Elvétve ugyan, a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, a 30-as évek előtt is jelenik meg egy-egy filozófiai elmélkedés. De igazi élet itt is csak a 30-as évekkal kezdődik, amikor megjelenik a porondon Hegelnek és a magyar hegelistáknak félelmetes ellenfele: *Vecsey József* debreceni professzor. Kisebb-nagyobb lélekzetű elmefuttatásai állandó támadások a hegeli filozófia ellen. Ám a hegeli tábor is sajtót kap az *Athenaeum* és a *Figyelmező* megindulásával 1837-ben. A szerkesztő ugyanis ügyes elterveléssel e szépirodalmi lapokba a csemege mellé belopja a legkomolyabb szellemi táplálékot, a filozófiát. És a fiatal nemzedék két lelkes tagja — mindkettő Hegel-rajongó — szigeti Wurga János körösi és Tarczy Lajos pápai professzor igyekezett is Hegel gondolataival felkelteni az érdeklődést a filozófia iránt.

Természetesen hamarosan elkerülhetetlen lett a harc a két szembenálló fél között. A nagy irodalmi harc, melyet *Hegeli-pör* néven tartott számon a közvélemény, itt zajlik le nagyobb részben, aminthogy itt is kezdődött, az említett két szépirodalmi lap hasábjain. Folyt is ez a harc határtalan hevességgel és éles feleselgetéssel mindaddig, míg a szerkesztők meg nem unták.

Ez volt különben az első kísérlet, hogy a nagy közönség bevonassék nálunk filozófiai vitákba. Sok köszönet nem volt benne. Bár a vita a hegeli gondolatokat illetően pusztán a felszínen mozgott, bár a hangnem nem mindig érte el a filozófusi emelkedettséget és csak arra volt jó, hogy derűt keltsen a nagyközönségben a hegelianusok rovására; arra mégis jó volt ez a nagy nyilvánosság előtt lefolyt perlekedés, hogy figyelmet keltsen széles rétegekben a magyar

filozófiai törekvések iránt, és ráadásul még azzal a pozitív és fel nembecsülhető haszonnal is zárult, hogy ennek nyomán kialakult az egységes magyar filozófiai nyelv.

Mikor ugyanis a vita megkezdődött 1838-ban, minden filozófus a maga egyéni nyelvén beszélt. Abban egyek voltak, hogy minél kevesebb idegen szót használjanak és lehetőleg minden idegen szónak megkeressék a magyar megfelelőjét. Nagy hevükben gyártották is az új szavakat rakásra. Ezek közül, mint szokott lenni, egyesek meghonosodtak, mások feledésbe merültek. És bizony ha a tudat, öntudat, bölcsészet szavaknak örülünk is, hogy meghonosodtak, egy cseppet sem sajnáljuk viszont, hogy ma is kategóriáról beszélünk rovat helyett, atomizmusról testpercesség helyett, idealizmusról észképvitatás helyett, stb.

Még az egyes, ma már szokványos filozófiai terminusokat sem használták egyöntetűen. Így például a *tudat* és *öntudat* kifejezés ma legismertebb és legeggyöntetűbb szavaink egyike. Abban az időben azonban a közfelfogás ezeket a fogalmakat nem szentesítette. Tarczy Lajos már mai jelentésük szerint használja azokat, tehát a német *Bewusstsein* és *Selbstbewusstsein* megfelelőjeként. De Tauber Károly e fogalmakra az *eszmélet* és *öneszmélet* szavakat alkalmazza, Warga János pedig a *tudalom* és *éntudalom* kifejezéseket, mely utóbbi Terray Károlynál *öntudalom* alakjában fordul elő. Terray* elfogadja az öntudat szót is, de a német *Gewissen* megfelelőjeként. Tauber is használja a tudat szót, de mai jelentésétől eltérő értelemben a tudás szó helyett. Ennek megfelelően ő abszolút tudás helyett *általány tudatról* beszél, az abszolútot általányra magyarosítva. Íme, a bábeli zűrzavar csupán egy fogalommal kapcsolatban! Hogy is érthették volna meg egymást ezek az emberek, mikor nem volt egységes fogalmi rendszerük!

Ha tehát semmi más jó nem származott volna a Hegel filozófiája körül támadt nagy vitából, már ez egyedül is eléggé nem méltányolható eredmény lett volna, hogy a bábeli zűrzavar helyére egymást értő filozófiai köznyelv lépett, amely aztán egy olyan gazdag kibontakozást tett lehetővé az 50-es években, amilyen az Erdélyi János filozófiai munkássága volt.

Különben is általában véve hegelistáink és elleneik egyaránt jót akartak: a magyar filozófia javára a legjobbat: kivezetni a magyar filozófiát elmaradt állapotából, európai nivóra emelni komoly és céltudatos munkával. Hogy miként az irodalomban, a filozófiában se kelljen tovább a magyarnak szégyenkeznie más népek előtt. Egyedül a kivitelben, a cél elérésének módjában volt köztük nagy a különbség.

Megértjük a hegelistákat is, ezeket a lelkes fiatalokat, akik —

* Terray Károly losonci professzort eddig csak Térey álnéven ismertem filozófiai irodalmunk. Ilyen néven írta legszámottevőbb munkáját, az *Elmélet és szemlélődést* is. Kiadóra váró munkámban: *A hegeli gondolat sorsa hazánkban*, kutattam ki kilétét, s állítottam egyben méltó emléket ennek a méltatlanul feledésbe merült névnek.

valamennyien külföldet járva — hatása alá kerültek a nagy Hegel-kultusznak, és akik elég fiatalos jóhiszeműséggel képeseknek érezték magukat arra, hogy a szerintük csúcsnak tartott hegeli gondolkodás magasságára egy csapásra fel tudják emelni a magyar filozófiát. De megértjük ellenfeleiket is, kik — amúgy is meglehetősen szkeptikusan tekintvén Hegel filozófiájára — csak lassanként, fokról-fokra akarták nevelni, felerősíteni a magyar filozófiát a nagy nyugati népek szintjére. A nemes szándék aztán menti mindkét részről a vitázás/hevét, a magyar tudományosság szeretete megbocsátja gyengeiket, s feledtetni nem egyszer a tárgy komolyságához éppen nem illő hangnemüket. Az ellenfelek ugyanis nem nagyon kímélték egymást a vita hevében, sőt egyszer-egyszer még a legkeményebb személyi sértegetéstől sem riadtak vissza.

A nagy pör folyamán, valószínűleg külföldi mintára, egy új műfaj is jelentkezett: a filozófiai pamflet. Csaplovics József írására gondolok itten, amely szellemességével és jó stílusával méltán vonja magára figyelmünket, mint egyik legérdekesebb mozzanata a Hegel körüli magyar harcnak.

Csaplovics szlovák származású bécsi hivatalnok volt. Hivatására nézve ügyvéd, aki főleg gazdasági kérdésekkel foglalkozott, s irogatott nemcsak magyar, hanem latin, német és szlovák nyelven is. Éppen ezért annál inkább meglep kitűnő stílusa. Termékenységre jellemző, hogy nem egyszer szinte a maga egészében ő írta a „Századunk“ című folyóiratot. Ebben jelent meg *Philosophiai leckék* című cikksorozata is, amelyben nem mindennapi elmeéllel űz gúnyt az új filozófiából, így többek között a Hegel gondolataiból is.

E pamfletjét különben a filozófiának amaz igénye ellen írta, amely szerint a filozófia olyan értelemben alapvető tudomány, hogy arra kivétel nélkül mindenkinek szüksége van. Hogy aztán ne csak ezt az igényt, hanem magát a filozófiát is gúnytárgyává tegye, egy filozófust (Ph.) szerepeltet, akinek az a tiszte, hogy három gazdasági pályára készülő testvért (A, B és C) előzetes filozófiai oktatásban részesítsen azon elvnel fogva, hogy „philosophia — bölcsesség nélkül — úgymond — csak *oktalan állatoknak* és igen ostoba s rossz mezei gazdáknak kellene lennetek“.

A pamfletnek a legszemlésebb részlete, a Hegelről szóló rész pedig hangzik ilyenénképpen:

„10. §. Ph. Az *idea* valami igen nagy. *Idea* nélkül semmi sincs a világon. A nagy *Hegel* (*vegyétek le kalapotokat*) az egész bölcseséget is csupán ideákra alapította, s látod milly finomul, milly éleselműleg, milly helyesen. Ugyanis:

1. A *logica* az *idea* tudománya *önmagában véve*.
2. A *természetphilosophia* az *idea* tudománya *másképlésében* (Anderssein) tekintve.
3. A *szellem philosophiája* az *idea* tudománya, melly a *maga másképléséből önmagába visszatér*.

11. §. C. Mi az a *másképlés* s a *másképlésből önmagába visszatérés*?

Ph. Tehát nem érted? Oh simplex simplicissima! Hisz ez valami igen egyszerű. Ha pl. köpönyegedből nadrágot csináltatsz: akkor a

köpönyeg már más, mint előbb volt; s ha a nadrágból ismét köpönyeget csináltatsz, akkor az visszatért *másképlétéből*. Így az ideák is másképp szabathatnak, foltoztathatnak és készíthetnek. Ezt nem érted?

12. §. C. De miért nem mondja a nagy Hegel *világosan*, amit mondani akar?

Ph. Ennek oka van ám! A philosophusok nem írhatnak mindenkinék számára világosan, mert azután nagyon is sok bölcs lenne a világon, s végre mindnyájunknak összesen nem volna mit *ennünk*, mert bölcsek nem foglalkoznak étel- és italkészítéssel, hanem csupán a bölcseség ambrosiájával.“

Ez a kis broszura is mutatja a nagyközönség állásfoglalását a hegeli pörben. A hegeli pör első menetében vitán felül az ellenzők: Vecsey József és Szontagh Gusztáv győzedelmeskedtek, nevetség tárgyává téve a lelkes fiatalokat: szigeti Warga Jánost, Taubner Károlyt és Szeremlei Gábort. (Közülük a legkiválóbb elme: Tarczy Lajos magában a pörben már nem nyilatkozott, mert felesleges hatásának kívánságára a filozófiától visszavonult.) A második menet viszont a szabadságharc leveretése után Erdélyi János vezérsége alatt a hegelisták elsőprő diadalát hozta meg.

II.

Erdélyi János mindenesetre külön fejezet a mult század filozófiájának történetében. Jelentőségét és munkásságát eddig még nem méltatta eléggé a magyar filozófiai irodalom. Schöner Magda monográfiát szentelt ugyan neki „Erdélyi János élete és művei“ címen. E munka azonban szétfolyó, hiányzik belőle a jellemző és összefoglaló erő. Így Erdélyi Jánosban éppen azt nem látja meg, ami neki lényege: az átfogó, gondolatokban gazdag, egyéni meglátásokban is bővelkedő nagy magyar gondolkodó főt. Erdélyi János filozófiailag legjobb méltatásával Bartók Györgynél találkozunk, aki az *Erdélyi Múzeum* 1915. évi első számában „Erdélyi János gondolkodása“ című értekezésében ismertette Erdélyi filozófiai munkásságát. E méltatás hibája egyedül a távlat hiánya. Erdélyi János igazi megértéséhez a kulcsot ugyanis az adja meg, ha figyelemmel vagyunk egyfelől elődeinek munkásságára, másfelől pedig saját filozófiai pályafutására. Csak így értjük meg igazán nagyságát és vállalkozásának horderejét. *Erdélyi János volt ugyanis az első, aki a magyarnak önálló filozófiát akart adni és ezt meg is tudta volna valósítani.* Mindene megvolt hozzá: szemléletes, zamatos magyar nyelve; széles, átfogó elméje; s a magyarság szellemével való szerves egysége, kongenialitása. Hiányozni nem is hiányzott más, egyedül a cél eléréséhez szükséges makacs, nem alkuvó céltudatos törekvés. És ez épp elég volt ahhoz, hogy idő előtt elnémuljon a magyar filozófia mérhetetlen kárára.

Jól indult pedig. Érett fővel, 37 éves korában lesz, egy kis bujdosás után, Sárospatakon a filozófia professzora, miközben ugyanabban az évben kiadja a Magyar Közmondások Könyvét, a nemzet bölcseségének közmondásokban kikristályosodott gazdag tárházát.

A hazai bölcsészet jelene című könyvében 1857-ben meghirdeti filozófiai forradalmát, melynek megalapozásaként lázas munkával hozzátartozó a magyar mult filozófiai törekvéseinek feltárásához. De csak a XVII. századig jut el. 1863-ban ugyanis otthagyja a filozófiát, visszatér az irodalomhoz: a könyvtárossággal az irodalmi tanszéket vállalja. Így lett belőle fájó magyar torzó, félbemaradt nagyság, igazi gyümölcsözésig el nem jutott östehetség. Hej pedig de szüksége lett volna még arra a haláláig fennmaradó 5 évre is a magyar filozófiának!

Elég olvasni „A hazai bölcsészet jelene” című munkáját, hogy az ember lássa írójának nagy kvalitásait. Világos fogalmazás, kemény kritikai készség párosul benne nagyvonalú elgondolással, megalapozott látásokkal. Meglep az öntudatos hang, a bölcs belátás. Olyan ember szól e munkában, akinek rendelkezésére áll a magyar nép széles skálájú, gazdag elmélkedésre alkalmas tősgyökeres nyelvezete, és emellett világos tájékozódás a kor szellemi áramlatainak, filozófiai törekvéseinek tekintetében. Olyan ember munkája ez, aki gazdag hatásokat kapott innen is, onnan is, de tud és mer a maga lábán állni, mert meggyőződése, hogy a magyar a filozófiában is tud a maga ura lenni. Éppen ezért nincs számára megdöbbenőbb és lesújtóbb dolog, mint a szellemi szolgaság. „Reszketek ama szellemi szolgaság előtt — vallja öntudatosan —, melybe már eddig is süllyedtünk, hogy eszméink, gondolataink sincsenek, mielőtt idegen könyvet át nem lapoztunk.”

Órá nem is mondhatta senki, hogy szolgája bárkinek, akár például Hegelnek, bár legtöbb termékenyítő hatást éppen őtől vett. Nem is restelli, hogy Hegel szellemében filozofál, mert hiszen Hegel nem egy gondolatában a magáéra ismer rá. Miként ki is nyilatkoztatja erre célzva: „Mondhatnék . . . magamról is annyit, hogy előbb voltak afféle meggyőződéseim gondolkodás után, mint tanulmányaim könyvből.” Így tudott egyén maradni Mesterét követve is, mert urrá vált az anyag felett, amit kapott, amit átvett, és egy percig sem volt önállóság nélküli szolga. Úgy filozofál Hegel szellemében, hogy a maga lelke elevenségét adja a kapott gondolatokhoz. Úgy, amint Greguss Ágost is helyesen látta ezt „Erdélyi János emlékezete” című értekezésében: „Hegel — úgymond — úgy írt németül, hogy német olvasói közül csak nyelvénél fogva is vajmi kevesen élvezhetik; Erdélyi úgy szólaltatta meg a hegeli bölcsészetet magyarul, hogy igazán magyarul szól, s ha meg nem értik, bizonyára nem a nyelven múlik.”

Erdélyi János ugyanis nagyon bölcsen látta, hogy filozófiánknak nem elég és nem szabad egyedül abban kimerülnie, hogy engedelmesen kiszolgáljuk a szellem nagyjait, például Hegelt, hanem gondolataink által megtermékenyítve a magyar szellemből kell kiindulni, hogy nagyot alkossunk. Úgy, amint ezt ő maga is célul tűzte saját filozófiai munkásságát illetően: Hegeltől kapta az indítást, de magyar talajba igyekezett beleyökereztetni filozófiai elgondolását.

Hegeli szellemből fakadt a nagy meglátás, mely alapjává lett filozófiai elgondolásainak, a forradalmi tervnek. „Szervesség a szel-

lem igazsága, egészelete — vallja nagy megértéssel —. Azonkívül csak töredék, összefüggéstelen részenkéntiség.“ Aki tehát mély gyökerű filozófiát akar magyar földön meghonosítani, annak nem elég külföldet majmolnia, vagy vakon a külföld után mennie, hanem annak szerves kapcsolatban kell lennie a magyar filozófiai multtal és a magyar nép bölcseségével. Íme a forradalmi gondolat!

Erdélyi tisztán látta, hogy a magyar filozófiai szellem önállóvá lételének, igazi nagykorúságra jutásának útja a külföld eredményeinek tudomásul vétele mellett egyfelől a magyar filozófiai mult feltárásán, másfelől a magyar nyelv filozófikumában és a magyar bölcsesség kikristályosodásában, a magyar közmondásokban való elmélyedésen keresztül vezet. Az önnön multjából vett öserő párosulva a nyugati népek filozófiai törekvéseinek ismeretével fogja arra képesíteni a magyar filozófust, hogy új színt, új illatot kölcsönözzön a magyar talajba ültetett filozófia virágjának.

És Erdélyi az alapvető kérdésekben is egészen tisztán lát. Az egyezményesek délibábot kergetve sokat beszéltek valami egészen különböző, merőben más magyar filozófiáról. Magyar filozófiát kívántak anélkül, hogy tisztában lettek volna azzal, hogy mit is kívánnak? Különbösen is náluk is a nagy magyarkodás mellett a háttérben idegen szellem imádata húzódott meg. Hetényinél görög, Szontaghnál pedig skót és francia.

Erdélyi tisztán látja, hogy a bölcsészet, mivel „tárgya a gondolat, mi egyenlően fejlődik minden népnél“, egyetemes valami. A bölcsészethnél tehát annak tárgyát, lényegét illetően nem lehet egyéneskedni, vagy különcködve nemzeti játékot űzni. Hetényivel és Szontaghnal is, amidőn úgy tanítanak, hogy „van egyéni, van nemzeti és van világfilozófia“, valami „lidérczi játékot“ űz a képzelet. Miről lehet ugyanis csupán szó, ha nemzeti bölcsészetről beszélünk? *Egyedül arról, hogy az egyetemes igazság kereséséhez és a gondolat fejlődéséhez a magyar filozófia a maga sajátos szellemiségének megfelelően járul hozzá. Amint az angol, a francia, a német filozófia a maga adottságainál, szellemi alkotánál fogva hozzájárult az egyetemes problémák továbbviteléhez, úgy fog a magyar is szerepet vállalni és kapni a nagy együttesben, ha szellemi nagykorúságra jut.* A cél tehát csak egy lehet: a magyar szellem öneszmélése által eljutni odáig, „hogy szellemi becsünk, s nemzeti méltóságunk tekintetéből, az igazság iránti hódolatból“ tudjunk „befolyjni az isteni és emberi dolgok ismeretének tudományába“, ezáltal foglalván el méltó helyünket „a gondolkodó és eszmélkedő népek között“.

Az első lépés ahhoz, hogy méltó szerepet játsszunk a nagy népek együttesében, ennek következtében nem lehet más, mint ráeszmélés saját nemzeti kincsünkre: mit alkottunk eddig a filozófiában és mivel rendelkezünk filozófiai síkon? S Erdélyi János maga úgy érzi, hogy sokkal többünk van, amire alapozhatunk, mintsem magunk is hinnők. Egy nép filozófálásra való hajlamának ugyanis legbiztosabb fokmérője nyelve és közmondáskincsének gazdagsága. És nekünk egyik miatt sem kell pironkodnunk. Van ugyanis olyan nyelvünk, amelyik felépítésében telve van mély filozófikummal, és amelyik képes a legfinomabb elemzések végrehajtására is; és van olyan

gazdag közmondáskincsünk, amelyik felveszi a versenyt bármely más nép enemű termékével. Szerinte tehát semmi komoly akadálya nincs annak, hogy megvalósulhasson szép elgondolása: forradalmasítani a magyar filozófiát a népre támaszkodva, miként sikerült ugyanezt megvalósítani, az irodalomban.

A hazai bölcsészet jelene című munkája ennek a forradalmi megmozdulásnak meghirdetése. Előszava komoly bejelentése a nagy vállalkozásnak:

„Ha szabad emlékeztetni az irodalom ismerőit, nem első ízben teszek így. Csakhogy ezelőtt a képzelődés megyéje volt a mező, azaz a költészet; most a gondolkodásé, azaz a bölcsészet. Vajha sikerülne a kísérlet! Akkor nem maradna többé pusztá remény vagy szó a bölcsészetnek meghonosulása. Mivelhogy erre az általam kijelölt s javasolt mód és úton kívül semmi kilátás: erős hitem.

És midőn ily határozottan nyilatkozom, ne vétessék másnak, mint a meggyőződés hangjának, mert nem hiszem, hogy köztünk valaki ez iránt komolyabban elmélkedett volna, mint én.“

Nemcsak határozott, de világos állásfoglalás is ez. Önbizalomról beszélő szavak. A munka maga épp ily meggyőző. Valóságos kincsesháza az emelkedett gondolkodásnak.

Erdélyi aztán munkájában nem is fátad el bizonyítani, hogy a magyar nyelv mily szép, mily gyönyörű nyelv, melynek egyetlen baja van csupán: „nem volt még bölcsész kezében“, azaz filozófusaink nem merültek el eléggé mély filozófikumának tanulmányozásába, ezért gyártottak annyi értelmetlen új műszót, ahelyett hogy a nyelv természetének megfelelően kerestek volna az idegen kifejezések számára meglevő fogalmakat. Úgy találja például, hogy még a legelvontabb hegeli kifejezések számára is nyújt lehetőséget nyelvünk filozófikuma, úgyhogy mibenlét, hogylét, mintlét, mivellet szavainkra támaszkodva nem kell megijednünk még az an-sich-sein, in-sich-sein, stb. kifejezésektől sem. És ki vonja kétségbe, hogy nem a helyes úton jár akkor is, amikor a kanti Ding-an-sich kifejezésre az ősi és gyökeresen magyar szólásmódot alkalmazza: a dolog volta-képen. Valóban úgy van, miként állítja is, hogy: „Nem lehet kívánni nyelvtől, hogy eredetileg, az iskolátlan nép befolyása után több és mélyebb nyomai legyenek benne a bölcsészeti hajlamnak, mint vannak a mi nyelvünkben.“ Nem kell hát a magyar népet féltetni az elvont gondolkodástól, és kár is kímélni, „sőt ha lehetséges, erővel is neki kellene verni a gondolkodásnak, mint nyáját az úsztatónak, hogy ne csak distingváljon mindig, hanem spekuláljon is. De mi azt tesszük, hogy népszerű okoskodásokkal a fölületesség rőzsaleveleire csaljuk az értelmiséget, hogy tengjen rajtok, mint a rászaféreg, mint a hernyó, s hervassza az élet-növényét“.

Ő aztán nem is kíméli a magyart. Csak úgy ontja magából a gazdag gondolatokat, bizonyítva, hogy mire képes nyelvünk, ha igazi bölcsész kezébe kerül.

Amilyen értő lélekkel vizsgálta a magyar nyelv filozófikumát, ugyanolyan mélységgel tekintett bele a magyar szellem igazi bölcselmi alkotásaiba, a közmondásokba is, miként ezt a Magyar Köz-

mondások Könyve végére illesztett értekezése is mutatja. Helyesen állapítja meg, hogy a népi dalok és mondák, valamint a közmondások „úgy állanak egymáshoz, mint a nép költő és gondolkodó ereje, és így induló pontjai a nemzeti művelődésnek, mely akárhonnan veszi is a vezérsugallatot, egyedül akkor számíthat tartós életre, ha népe szája ízént szól“. Ha tehát a nemzeti költészet elemeit a népdalokban kell keresnünk, világos, hogy „a bölcselmisség első alkatrészeit a népi tapasztalás és eszmélkedés maximáiban, a közmondásokban“ találjuk meg.

A látás világos, a kiindulás helyes. Valóban a magyar filozófusnak, aki népe szelleme szerint kíván bölcsekedni, alaposan tanulmányoznia kell népe gondolkodásának legjavát, a közmondásokat. Csakhát Erdélyi Jánosnak is látnia kellett, hogy iskolának jó ugyan a közmondásokban való elmélyedés, de a magyar szellem alkatából fakadó filozófiai rendszert alkotni, kihámozni nemcsak nehéz, hanem egyenest lehetetlen feladat. Erdélyi maga sem gondol erre, mert hiszen óva inti maga is a vérmes reményeket táplálókat, hogy: „Middőn a közmondásokban bölcselmi magvakat lelünk, senki ... ne higyeje, mintha egyszersmind rendszereket is akarnánk fölfedezni bennök. A népnek nincs rendszere, hanem élete, élet után szelleme.“ De ez a szellem mégis gazdag táplálék azok számára, akik filozófusi lélekkel keresik abban „a bölcselmisség első alkatrészeit“.

Miért fáradt el ez az ember, ez az izig-vérig filozófus az út elején? Miért elégedett meg azzal, hogy az alapokat lerakta, a legnehezebb akadályokat elhárította az útból? Miért nem épített tovább? Miért nem jutott el a boldog szintézishez? Miért nem rakta fel a falakat, a tetőt is a szilárd alapokra? Miért maradt torzó? Befejezetlenségében is műremek!

Hiába tesszük fel e kérdéseket, megnyugtató választ úgy sem kapunk rájuk. Egyszerűen úgy kell elfogadnunk Erdélyi Jánost, amint van: ragyogó szellemével, zseniális elgondolásaival, de azzal az érzéssel, hogy egy nagy szellem itt is adósa maradt a közösségnek, a nemzet egyetemének, a magyar filozófiának. Ő neki kellett volna megírni az első magyar önálló filozófiát, és nem írta meg. Neki, akinek vérében volt a nyelv törvénye, aki annyira egy volt népével érzésben és gondolkodásban egyaránt, és aki filozófiai látókörét tekintve is büszkesége hazájának.

És e tekintetben bizony külön tragédia, hogy végül is olyan ember adta a magyarnak az első rendszeres filozófiai elgondolást, aki szellemben nagy volt ugyan, bátran mondhatjuk, hogy egyike Magyarhonban a legnagyobbaknak, de csak mesterembere a magyar nyelvnek, mert úgy tanulta nagyobb korában, s így nem volt benne a vérében. Hálásak kell ugyan hogy legyünk Böhm Károlynak, hogy magyar nyelven filozofált, mert hiszen így is gazdag gyümölcsözés követte kezdeményezését, de nem ő volt hivatott arra, hogy a magyar filozófia atyja legyen, mert hiszen nyelve, kifejező képessége erőltetett, mesterkélt, szóalkotása a magyar szellemtől merőben idegen.

A magyar filozófusnak tanulnia kell Böhm-től is, de a magyar filozófiában a fejlődés fonalát ott kell felvenni szinte, ahol Erdélyi

elhagyta, hogy a filozófia kifejezéseiben, szóalkotásában is igazán magyar legyen.

Erdélyi nehéz időkben, bukott szabadságharc után ragyogtatta népe előtt a szellem szépségét, példázva, hogy ne a csatasíkon keresse a magyar érvényesülését, hanem találjon életet a szellem ereje által. Példája tanulság mindnyájunk számára. És Erdélyi azt is jól látta, hogy a magyarnak szellemében sem szabad más népek szolgájának lennie, hanem önmagára kell találnia.

Horkay László